

Aansluiten bij Gods missie

Missionaire bewustwording van jongeren in de NGK

Evaluatie- en onderzoeksrapport

opdrachtgever : stichting Nederlands Gereformeerd Jeugdwerk (NGJ)
contactpersoon : de heer A. Maliepaard

onderzoeker : de heer O. Overmars
studentnummer : 060996

school : Christelijke Hogeschool Ede
opleiding : Godsdienstpastoraal werk
begeleider : mevrouw S. van der Heijden
beoordelaar : de heer H.J. de Bie
datum : 19 juni 2013

LEESWIJZER

Dit rapport is het resultaat van een afstudeeropdracht van de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk van de Christelijke Hogeschool Ede. De opdracht bestaat uit twee delen:

1^e evalueren van een cursus voor het missionair toerusten van NGK jongeren waarmee is proefgedraaid bij twee groepen (de *pilot*);

2^e op basis van die evaluatie verder ontwikkelen van de cursus.

Het rapport kent een gelaagde structuur. Voor een snelle eerste indruk kunt u vooraan in dit rapport de samenvatting en de voornaamste conclusies en aanbevelingen lezen. Vervolgens treft u in een aantal korte hoofdstukken de opzet en resultaten van het onderzoek. Het rapport eindigt met het vaststellen van de uitgangspunten voor de nieuwe cursus. Wilt u zich meer verdiepen in de achtergronden, dan kunt u terecht in de bijlagen. De ontwikkelde cursus is een apart document.

SAMENVATTING

De stichting Nederlands Gereformeerd Jeugdwerk heeft in 2012 een cursus ontworpen voor het missionair toerusten van jongeren binnen de Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK). Zij heeft daarmee proefgedraaid bij jeugdgroepen van NGK Maassluis en NGK Vlaardingen.

Het doel van dit onderzoek is deze 'pilot' te evalueren en door te ontwikkelen voor de jeugdverenigingen binnen de NGK. De probleemstelling luidt: *Wat kan worden geleerd van de uitgevoerde pilot 'JV traject missionair' in twee jeugdgroepen van Nederlands Gereformeerde Kerken, en hoe kan het materiaal van de pilot worden verwerkt tot een praktisch, missionair product dat door het NGJ als download kan worden aangeboden aan NGK jeugdgroepen voor jongeren van 16 tot 25 jaar?*

De evaluatie is uitgevoerd door het interviewen en enquêteren van (vertegenwoordigers van) beide groepen. Daarnaast is de pilot vergeleken met literatuur op het gebied van missiologie, sociologie/ (jeugd)cultuur, ontwikkelingspsychologie, leertheorieën en met andere toerustingscursussen. Dezelfde literatuur is gebruikt voor het doen van aanbevelingen voor het door ontwikkelen van de cursus.

De pilot lijkt goed aan te sluiten bij de ontwikkelingsfase en culturele context van de doelgroep. Vanuit de leertheorie lijkt sprake van een te grote nadruk op beleven en ervaren ten opzichte van cognitieve kennis. Het belangrijkste gemis is het bijna niet aanbieden van informatie. Beide groepen geven echter aan dat de pilot minder aansloot en weinig heeft bijgedragen aan hun missionaire bewustwording.

Voor de toekomstige cursus raad ik aan om te focussen op missionaire bewustwording vanuit de actuele theologie van de Missio Dei en het koninkrijk van God.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

De pilot sluit goed aan bij de literatuur op het gebied van ontwikkelingspsychologie, sociologie/ jeugdcultuur en kerkelijk jeugdwerk. Hij sluit redelijk aan bij de literatuur op het gebied van leertheorieën. Het voornaamste gemis is het ontbreken van nieuwe informatie. Het leren met hoofd (denken, redeneren), hart (gevoel, beleving, ervaring) en handen (doen, in praktijk brengen) is niet in evenwicht. Dit geeft minder leerrendement.

De pilotgroepen vonden dat de pilot minder goed bij hen aansloot. Gedeeltelijk hangt dit samen met het niet helemaal uitvoeren van de pilot door de groepen (gebrek aan *doen*, geen evaluatiemoment, te kort, te lange tijd tussen de lessen). Gedeeltelijk lijken er zaken mee te spelen die de groep zelf betreffen (minder interne motivatie, met andere geloofsvragen bezig zijn). Gedeeltelijk worden zaken genoemd die door de vergelijking met de literatuur bevestigd worden (weinig informatie, verlangen naar meer eigen ruimte, geen behoefte aan volwassen cursusleider). De pilotgroepen geven aan dat de pilot weinig heeft bijgedragen aan hun missionaire bewustwording.

Het is onvoldoende duidelijk geworden in hoeverre de *doel*groep een verlangen heeft naar een missionaire levensstijl, of ze daarin toegerust wil worden en aan wat voor soort toerusting ze dan behoefte heeft. De gekozen onderzoeksmethode, een interview met de opdrachtgever, was daarvoor onvoldoende. Ik vermoed dat een cursus die aansluit bij de aandachtspunten uit de literatuur door een deel van de doelgroep wordt gewaardeerd. Bij een ander deel zal de behoefte minder zijn, omdat het verlangen zich toe te wijden en te belijden wat ze gelooft niet zo aanwezig is.

Ik heb geen literatuur gevonden hoe kerkelijke jongeren missionair bewust kunnen worden gemaakt en worden toegerust tot een missionaire levensstijl. Er zijn in Nederland ook weinig cursussen op dit gebied. De meeste cursussen die er zijn gaan uit van een activiteit, zoals geloofsgesprekken voeren of evangeliseren.

De actuele theologie van de Missio Dei en het koninkrijk van God is in opkomst binnen de NGK en past bij de ontwikkelingsfase van jongeren. Zij biedt een kader om de jongeren naar zichzelf, een ander, de gemeente en de wereld te leren kijken. Zij reikt daarmee een levensovertuiging aan, een basis voor de samenhangende ontwikkeling van identiteit, zingeving, doel, gemeenschap en missie. Zij daagt uit en schept verantwoordelijkheid. Hiermee wordt tegemoet gekomen aan veel ontwikkelingstaken en behoeften van de jeugd, zoals het ontwikkelen van een eigen identiteit en levensovertuiging en het groeien tot zelfstandig persoon.

Ik beveel aan om op basis van deze theologie een cursus te ontwikkelen waarin wordt ingezet op bewustwording op het niveau van identiteit en bedoeling van het leven; een cursus die voorafgaat aan de meer praktische cursussen die er al zijn. Hierin kan worden geleerd dat getuige zijn veel breder is dan evangelisatie. De deelnemer kan ontdekken wat zijn eigen gaven en talenten zijn en hoe hij die kan inzetten in dat koninkrijk.

De aandachtspunten op het gebied van ontwikkelingsfase, (jeugd)cultuur, kerkelijk jeugdwerk en leertheorie, bieden een kader voor de ontwikkeling van de cursus. Vanuit de andere cursussen leren we onder meer het belang van het integreren van gebed in een missionaire levensstijl, het ruimte geven aan weerstanden en het opnemen van een duidelijk lesschema. Voor een versterkend effect kan gekozen worden voor thuisopdrachten.

Inhoud

LEESWIJZER.....	2
SAMENVATTING	2
CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	3
Hoofdstuk 1. AANLEIDING EN INLEIDING.....	6
1.1 Aanleiding.....	6
1.2 Doel van het onderzoek.....	6
1.3 Probleemstelling.....	6
1.4 Deelvragen.....	6
Hoofdstuk 2. VERANTWOORDING VAN HET ONDERZOEK	7
2.1 Korte omschrijving van de wijze waarop het onderzoek is uitgevoerd	7
2.2 De steekproef	7
2.2.1 Populatie en steekproef	7
2.2.2 Selectie en omvang van de steekproef.....	7
2.2.3 Representativiteit van de steekproef.....	7
2.3 Betrouwbaarheid en validiteit.....	8
2.3.1 Betrouwbaarheid van de interviews	8
2.3.2 Betrouwbaarheid van de literatuur	8
2.4 Bruikbaarheid	8
Hoofdstuk 3. KORTE BESCHRIJVING VAN DE PILOT.....	9
Hoofdstuk 4. HOE IS DE PILOT UITGEVOERD.....	11
Hoofdstuk 5. RESULTATEN UIT DE INTERVIEWS.....	12
5.1 Op welke wijze en in hoeverre sloot de pilot aan bij de deelnemende groepen?	12
5.2 Op welke manier en in hoeverre heeft de pilot bijgedragen aan een missionaire bewustwording, toerusting en levensstijl?	13
5.3 Welke verbeteringen stellen de respondenten voor?.....	13
Hoofdstuk 6. VERKENNING VAN DE DOELGROEP	14
6.1 Wat kan worden gezegd over de doelgroep	14
6.2 In hoeverre en op welke manier wil de doelgroep toegerust worden in een missionaire levensstijl?	14
Hoofdstuk 7. SOCIALE WETENSCHAPPEN EN PRAKTIJKERVARING	16
7.1 Inzichten vanuit de ontwikkelingspsychologie	16
7.2 Inzichten vanuit de sociologie en (jeugd)cultuur	17
7.3 Inzichten vanuit het christelijk jeugdwerk.....	18
7.4 Inzichten vanuit de didactiek en leertheorie.....	19
Hoofdstuk 8. THEOLOGISCHE VERKENNING.....	21
8.1 Missio Dei	21
8.2 Het koninkrijk tussen komst en wederkomst	21

8.3 Wat houdt het koninkrijk van God in	22
8.4 Leven in gemeenschap	22
8.5 Verbreiding van het koninkrijk	22
Hoofdstuk 9. LEREN VAN ANDER TOERUSTINGSMATERIAAL.....	23
9.1 Welk aanbod van toerustingsmateriaal heb ik gevonden.....	23
9.2 Belangrijkste leerpunten uit het gevonden toerustingsmateriaal	23
Hoofdstuk 10. EVALUATIE VAN DE PILOT.....	24
Hoofdstuk 11. EEN SPANNENDE VERHOUDING	26
11.1 de verhouding tussen theologie en sociale wetenschappen	26
11.2 aanbeveling voor de cursus.....	27
Hoofdstuk 12. WAT BETEKENT DIT VOOR DE CURSUS.....	28
BRONNEN	29
Gebruikte literatuur (boeken, tijdschriften, artikelen, blogs)	29
Website artikelen zonder auteur	32
Bezochte websites zonder artikelvermelding	32
Gesprekken, interviews	33
Documenten die door de opdrachtgever en een pilotgroep zijn aangeleverd	32

BIJLAGEN

- A. THEOLOGISCHE ONDERBOUWING (achtergrond bij H. 8)
- B. BESCHRIJVING VAN HET PILOTMATERIAAL (achtergrond bij H. 3)
- C. UITWERKING VAN DE INTERVIEWS (achtergrond bij H. 4 en 5)
- D. WAT KAN WORDEN GELEERD UIT ANDER TOERUSTINGSMATERIAAL (achtergrond bij H. 9)
- E. VERGELIJKING VAN DE PILOT MET ANDERE BRONNEN (achtergrond bij H. 10)
- F. OPZET VERBETERDE CURSUS
- G. TOEPASSING VAN RESULTAAT IN NIEUWE CURSUS
- H. OPZET INTERVIEWS
- I. UITGEVOERDE INTERVIEWS
- J. PROJECTPLAN VAN 15 MAART 2013

Hoofdstuk 1. AANLEIDING EN INLEIDING

1.1 Aanleiding

De stichting Nederlands Gereformeerd Jeugdwerk (NGJ) is een kleinschalige jeugdwerkorganisatie die binnen de Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK) het jeugdwerk ondersteunt. Het NGJ heeft het verlangen om de jongeren binnen de NGK missionair bewust te maken en toe te rusten. Het NGJ heeft missionair toerustingsmateriaal ontwikkeld en daarmee proefgedraaid bij twee jeugdgroepen binnen de NGK: in Vlaardingen en Maassluis. In dit onderzoek wordt deze pilot geëvalueerd en wordt verkend wat kan worden geleerd uit de literatuur en van andere toerustingsvormen.

1.2 Doel van het onderzoek

Het doel van het NGJ is de pilot door te ontwikkelen, zodat hij breder aan de doelgroep kan worden aangeboden. De evaluatie vormt een belangrijke stap in het beoogde ontwikkeltraject. De evaluatie en de doorontwikkeling vormen samen de afstudeeropdracht.

1.3 Probleemstelling

Wat kan worden geleerd van de uitgevoerde pilot 'JV traject missionair' in twee jeugdgroepen van Nederlands Gereformeerde Kerken, en hoe kan het materiaal van de pilot worden verwerkt tot een praktisch, missionair product dat door het NGJ als download kan worden aangeboden aan NGK jeugdgroepen voor jongeren van 16 tot 25 jaar?

1.4 Deelvragen

- A. m.b.t. pilot
 - 1. hoe is de pilot opgebouwd (doel, inhoud, methodiek, structuur)?
 - 2. Hoe is de pilot uitgevoerd (uitvoering, organisatie, communicatie)?
 - 3. Op welke wijze en in hoeverre sloot de pilot aan bij de deelnemende groepen (cultuur, structuur, activiteiten, behoeften)?
 - 4. Op welke manier en in hoeverre heeft de pilot bijgedragen aan een missionaire bewustwording, toerusting en levensstijl?
 - 5. Welke verbeteringen stellen de pilotgroepen voor?
- B. m.b.t. leren van andere voorbeelden
 - 1. Welk aanbod is er in christelijk Nederland met betrekking tot het missionair toerusten van kerkelijke jongeren van 16 – 25 jaar?
 - 2. Welke adviezen zijn in de literatuur te vinden over het missionair bewust maken en toerusten van kerkelijke jongeren van 16 – 25 jaar?
- C. m.b.t. verkenning van de doelgroep
 - 1. Wat zijn relevante kenmerken voor de doelgroep (cultuur, structuur, activiteiten, behoeften)?
 - 2. In hoeverre en op welke manier wil de doelgroep toegerust worden in een missionaire levensstijl?
- D. m.b.t. productontwikkeling
 - 1. Hoe verhouden de uitkomsten uit de onderzoeken A, B en C zich tot elkaar?
 - 2. Bij welke uitkomsten uit de onderzoeken kan worden aangesloten bij de productontwikkeling?

Hoofdstuk 2. VERANTWOORDING VAN HET ONDERZOEK

2.1 Korte omschrijving van de wijze waarop het onderzoek is uitgevoerd

- voorgesprekken met mevrouw H. van de Beek van het NGJ
- bestuderen van het papieren materiaal van de pilot
- bestuderen van literatuur en andere bronnen (blogs, artikelen etc.) op het gebied van missionair christen-zijn en gemeente-zijn en op het gebied van ontwikkelingspsychologie, sociologie, jeugdcultuur, kerkelijk jeugdwerk en leertheorieën
- bestuderen van websites voor ander aangeboden materiaal voor missionaire toerusting
- bestuderen van enkele andere werkvormen voor missionair toerusten
- interview met de heer Maliepaard van het NGJ
- bezoeken van de websites van de kerkelijke gemeenten waar de pilotgroepen onder vallen
- telefonische interviews met de contactpersonen van beide pilotgroepen, en uitwerken van de resultaten
- interviewgesprekken met en enquêtes bij vertegenwoordigers van de pilotgroepen, en uitwerken van de resultaten
- beschrijven van het pilotmateriaal en het verloop van de uitvoering van de pilot
- vergelijking van de pilot met literatuur en ander missionair materiaal
- waardering van de pilot
- tussengesprek met opdrachtgever. Delen van resultaten en samen bepalen van uitgangspunten voor doorontwikkeling van het pilotmateriaal
- aanknopingspunten en adviezen voor doorontwikkeling van het pilotmateriaal

2.2 De steekproef

2.2.1 Populatie en steekproef

De pilot is uitgevoerd in twee groepen: Vlaardingen en Maassluis. De groep Vlaardingen bestaat uit 5 leden; die heb ik in zijn geheel geïnterviewd. De steekproef bedraagt hier dus 100% van de populatie¹.

2.2.2 Selectie en omvang van de steekproef

Ik heb gekozen voor een groepsinterview met 4 tot 5 personen. Met meer personen zou de groep te groot worden om effectief te kunnen communiceren. In Maassluis hebben circa 18 leden meegedaan aan de pilot. Daarvan heb ik 4 leden² geïnterviewd. De steekproef bedraagt daarmee circa 22% van de populatie. Voor een evaluerend onderzoek acht ik dit een goede respons.

2.2.3 Representativiteit van de steekproef

De verdeling was 2 mannen en 2 vrouwen, maar qua leeftijd (17, 20, 21, 22 jaar) behoren de deelnemers aan het interview in hoofdzaak tot het oudere segment van de leden³. Dit is minder representatief. Daarnaast viel me op dat 3 van de 4 student zijn en tevens actief bij christelijke studentenverenigingen. Ik vermoed dat het opleidingsniveau en de mate waarin zij actief met hun geloof bezig zijn, geen correcte afspiegeling vormen van de hele jeugdgroep.

¹ Het eerste moment van de pilot is niet door alle leden van de groep bijgewoond. Voor zover ik kon achterhalen hebben twee leden die bijgewoond.

² Een deelnemer is circa een half uur voor het einde van het interview weggegaan wegens andere verplichtingen.

³ De verdeling van de leden in de subgroepen 16 – 19 en 20 – 22 is ongeveer gelijk. De verdeling man - vrouw is ongeveer gelijk.

2.3 Betrouwbaarheid en validiteit

De pilot is uitgevoerd in de periode februari tot juni 2012. Ten tijde van de uitvoering van het onderzoek is er ongeveer een jaar verstreken. Dit kan invloed hebben op de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van de antwoorden. Er is echter geen mogelijkheid om deze (mogelijke) beperking op te lossen.

2.3.1 Betrouwbaarheid van de interviews

Tijdens het onderzoek bleek dat de pilot in geen van beide groepen helemaal is uitgevoerd. De antwoorden uit de interviews moesten dus verdisconteerd worden voor de pilot zoals die is uitgevoerd. Tijdens de analyse heb ik daar rekening mee gehouden.

Om de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten, ben ik de interviews begonnen met een brainstormmoment om het geheugen van de respondenten op te frissen. Meteen daarna heb ik gevraagd naar het gevoel van de respondenten. Zelfs als de concrete herinnering is vervaagd, is er vaak nog wel een gevoel bij de herinnering. Bovendien ging het bij de interviews vooral om de beleving. Ter controle heb ik op verschillende momenten vanuit verschillende benaderingen een waardering laten geven. Tenslotte heb ik tijdens het interview momenten genomen waarin de respondenten gedeeltes van een enquête hebben ingevuld. Hierdoor kregen zij de gelegenheid om even na te denken over de antwoorden en werden zij niet beïnvloed door de antwoorden van de andere respondenten. De antwoorden werden daarna besproken. Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van geluidsopnamen.

2.3.2 Betrouwbaarheid van de literatuur

Om de betrouwbaarheid van de literatuur te vergroten heb ik een veelvoud van bronnen geraadpleegd. Deze bronnen leiden in de meeste gevallen tot hetzelfde beeld. Amerikaanse bronnen en Nederlandse bronnen over jongeren gaven een vergelijkbaar beeld op het gebied van ontwikkelingspsychologie en leertheorie. De gevonden informatie wordt bevestigd in de toepassing in andere cursussen.

2.4 Bruikbaarheid

Na een jaar konden de respondenten nog opvallend veel informatie geven. Er waren teveel details verdwenen om erachter te komen wat precies hun moeite was met de pilot en waarom die minder goed aansloot. Toch gaven zij waardevolle tips voor het verbeteren van de cursus. Deze sloten in het algemeen aan bij de literatuur.

De bruikbaarheid van de gevonden informatie op het gebied van ontwikkelingspsychologie, (jeugd)cultuur, kerkelijk jeugdwerk en didactiek/ leertheorieën is hoog. Dit biedt een goed kader voor het ontwikkelen van een toerustingscursus.

De bronnen op het gebied van theologie hebben veel bruikbare informatie opgeleverd op het gebied van ecclesiologie en missiologie. De literatuur die is bestudeerd voor informatie over het missionair bewustmaken en toerusten van kerkelijke jongeren heeft bijna niets opgeleverd.

Hoofdstuk 3. KORTE BESCHRIJVING VAN DE PILOT

Het onderwerp van de pilot is het missionair bewust maken en toerusten van jongeren van 16 jaar en ouder binnen de Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK). Het NGJ heeft materiaal ontwikkeld voor de jeugdverenigingen binnen de NGK. De bedoeling was, dat de pilot zou bestaan uit drie lessen ('momenten'), gevolgd door een activiteit en een evaluerende les. De momenten zouden maximaal om de vier weken plaatsvinden. Bij de drie lessen zou een jeugdwerkadviseur aanwezig zijn⁴. De pilot is door geen van de pilotgroepen op deze manier uitgevoerd (zie hoofdstuk 4).

Hieronder geef ik eerst het doel en het beoogde resultaat van de pilot weer, zoals die in het projectplan⁵ zijn beschreven. Vervolgens geef ik per moment een korte omschrijving vanuit het interne document *JV-traject Missionair*⁶ en de doelen voor dat moment zoals beschreven in de verschillende papieren versies van die momenten.

Het doel van de pilot is:

'Jongeren bewust maken van wie ze zijn in het licht van het evangelie, hun kwaliteiten en netwerk laten ontdekken, en ze zo te leren, laten voelen en zien hoe je Jezus kan leven. En dat ook daadwerkelijk gaan oppakken.'

Het beoogde resultaat van de pilot is:

'Wat we graag zouden willen zien is dat jongeren enthousiast worden over Jezus, dat ze ontevreden worden met hun huidige comfortabele situatie maar dat ze daar uitstappen en bezig gaan met een levend getuigenis zijn. En dat daardoor levens van andere jongeren in hun omgeving geraakt en veranderd mogen worden.'

Moment 1 Jezus zet je wereld op z'n kop?!

'Back to the basic: wie is/ was Jezus eigenlijk. Waarom moest Hij mens worden en sterven aan het kruis? Wat betekent dat voor mij en mijn leven? Hoe heeft Jezus jouw leven op z'n kop gezet? Wat is jouw verhaal met Jezus? Waar begint dat?'

Doelen:

Hoofd: Jongeren kennen het verhaal van Jezus en (her)ontdekken hun eigen verhaal met Hem
Hart: Jongeren ervaren dat hun verhaal met Jezus belangrijk kan zijn voor anderen
Handen: Jongeren worden geprikkeld om hun verhaal met Jezus niet voor zichzelf te houden'⁷

Moment 2 - Vlaarding en Dromen over je vrienden die Jezus volgen ...

'Zou je überhaupt het met anderen delen? Wat wil je delen? Wat geloof je nu eigenlijk zelf? Wat is de waarde van je geloof? Waarom is het relevant voor iedereen juist ook nu? Wat is je droom voor je vrienden, je stad, je land ... Misschien wil je wel ver weg, daar droom je van?'

Doelen:

'Jongeren ontdekken hun netwerk, en ontdekken waarom ze het belangrijk vinden (of niet) om hun geloof met anderen te delen. Daarnaast willen we laten zien vanuit bijbelteksten dat de vraag niet is of je moet delen maar hoe je het deelt. Dus dat jongeren leren hoe ze hun geloof kunnen delen, juist ook als het nog pril is.'⁸

⁴ (z.j.) *JV-traject Missionair*. NGJ. Intern document

⁵ (z.j.) *'Missionair traject' voor 18+ jongeren*. Projectplan NGJ. Intern document.

⁶ Intern document *JV-traject Missionair*

⁷ [2012] *Jezus zet je wereld op z'n kop?! Moment 1*. NGJ. Intern document.

⁸ [2012] *Dromen over je vrienden die Jezus volgen ... Moment 2-Vlaarding*. NGJ. intern document.

Moment 3 - Vlaardingen Wie ben ik en wat kan ik eigenlijk?

‘Waar zitten jouw talenten? Wat kan je betekenen? Het gaat niet of misschien wel juist niet om activiteiten maar om er zijn. Om je levensstijl, je houding. Waarin ben je anders? Laat je anderen God zien? Waarin kom je op voor de armen, weduwen en wezen?

Wat breng je in binnen je netwerken? Wat heb je te delen? Welke kwaliteit? Je hebt verschillende talenten die je kan inzetten in verschillende netwerken.’

Doelen:

Er zijn hier geen doelen geformuleerd⁹. De opdrachtgever heeft ten tijde van dit onderzoek aangegeven dat de doelen kunnen worden gebruikt die zijn geformuleerd bij moment 2-3 Maassluis¹⁰.

Moment 3 = Moment 2-3 Maassluis Wie ben ik en wat kan ik eigenlijk? (niet uitgevoerd)

‘Waar zitten jouw talenten? Wat kan je betekenen? Het gaat niet of misschien wel juist niet om activiteiten maar om er zijn. Om je levensstijl, je houding. Waarin ben je anders? Laat je anderen God zien? Waarin kom je op voor de armen, weduwen en wezen?

Wat breng je in binnen je netwerken? Wat heb je te delen? Welke kwaliteit? Je hebt verschillende talenten die je kan inzetten in verschillende netwerken.’

Doelen:

‘Jongeren leren wat ze kunnen betekenen in hun omgeving, op welke manier ze hun talenten in kunnen zetten in hun netwerk. En ze krijgen een bijbels beeld van talenten en het delen in je netwerk.’¹¹

In Bijlage B treft u een schematische weergave van de inhoud van de pilot, gevolgd door de documenten zoals die door de opdrachtgever zijn aangeleverd en het document van ‘moment 3’ (feitelijk moment 2) zoals die daadwerkelijk door de groep Maassluis is uitgevoerd.

⁹ [2012] *Wie ben ik en wat kan ik eigenlijk? Moment 3-Vlaardingen*. NGJ. intern document.

¹⁰ Interview met André Maliepaard, afgenomen op 28/02/2013.

¹¹ [2012] *Wie ben ik en wat kan ik eigenlijk? Moment 2-3 Maassluis*. NGJ. intern document.

Hoofdstuk 4. HOE IS DE PILOT UITGEVOERD

In dit hoofdstuk beschrijf ik hoe de pilot daadwerkelijk is uitgevoerd. Ik geef hiermee antwoord op deelvraag A 2.¹²

Het is niet helemaal duidelijk hoe de pilot begonnen is. Voor zover ik heb kunnen reconstrueren, hebben André Maliepaard van het NGJ en ds. Pieter Kleingeld van het Missionair Steunpunt het verlangen gedeeld naar meer missionaire bewustmaking en toerusting van de kerkelijke jeugd. Daarnaast heeft ouderling Verkade uit Vlaardingen André ontmoet en gevraagd of het NGJ iets kan betekenen voor zijn jeugdgroep. Het NGJ benaderde vervolgens de twee jeugdgroepen om mee te doen aan een pilot. Vanuit het NGJ heeft Helma van de Beek het project getrokken.

Helma heeft meerdere malen via email en telefonisch contact gehad met de contactpersonen van Maassluis (Susanne Anker) en Vlaardingen (Miriam Verkade). Helma heeft ook gesproken met delegaties van de besturen van Maassluis en Vlaardingen.

De eerste bijeenkomst (moment 1) vond plaats in Maassluis. Vanuit Vlaardingen waren er ook enkele deelnemers. Helma heeft deze avond geleid. Vervolgens heeft in Maassluis nog één ander moment plaatsgevonden. Susanne heeft het materiaal van Helma voor dit moment zo aangepast, dat er een totaal nieuwe les was ontstaan. Susanne heeft dat moment ook geleid. Hier was Helma niet bij.

Het tweede moment in Vlaardingen heeft Helma samen met Miriam geleid. Zij heeft daarin het begin van moment 1 herhaald. Het derde moment in Vlaardingen heeft een deelnemer de bijeenkomst geleid in afwezigheid van Helma. Tijdens dat derde moment is een programmaonderdeel uitgevoerd die in het materiaal staat opgenomen in moment 2. Hieruit concludeer ik dat de programma's van momenten twee en drie niet helemaal zijn gevolgd. Het is niet meer te achterhalen hoe de uitvoering precies heeft plaatsgevonden. Voor zover ik heb kunnen achterhalen is er na de laatste momenten met beide groepen geen verder contact geweest. In een eerste reactie gaf dit volgens André de indruk dat 'onderweg de grip op het proces is verloren.'

De communicatie vooraf is door beide contactpersonen als prettig ervaren. Helma heeft volgens hen doorgevraagd om de groepen te leren kennen. De opzet van de cursus ('JV traject Vlaardingen'), is door geen van de groepen gebruikt. Bij Miriam was dit document niet bekend en Susanne koos ervoor de deelnemers via een email uit te nodigen. Dit kan ertoe hebben bijgedragen dat niet alle deelnemers tevoren een goed beeld hadden van wat hen te wachten stond.

Als verbeterpunten noemde André Maliepaard dat het belangrijk is dat één persoon alle momenten leidt. Daarnaast kan meer gedaan worden aan verwachtingenmanagement over en weer, zodat vooraf helder is hoe het programma ingevuld wordt en wat de verwachtingen zijn per bijeenkomst. Dit laatste kwam ook uit beide pilotgroepen.

¹² Bronnen: Interview met opdrachtgever, gehouden op 28/02/2013; telefonisch interview met Miriam Verkade gehouden op 21/03/2013 en groepsinterview met hele jeugdgroep Vlaardingen op 24/03/2013; telefonisch interview met Susanne Anker gehouden op 18/03/2013 en groepsinterview met vier leden van de jeugdgroep Maassluis op 24/03/2013.

Hoofdstuk 5. RESULTATEN UIT DE INTERVIEWS

In dit hoofdstuk treft u de resultaten uit de interviews met de pilotgroepen. Daarmee wordt tevens antwoord gegeven op de deelvragen A 3 t/m 5. Een uitgebreide uitwerking en analyse van de interviews vindt u in Bijlage C.

5.1 Op welke wijze en in hoeverre sloot de pilot aan bij de deelnemende groepen?

Aansluiting bij de behoeften in Maassluis

Uit de reacties van de respondenten ontstaat een beeld van een jeugdgroep die een sterk normbesef kent dat actief getuigen hoort bij een christelijke levensstijl, die duidelijk hun moeite in de praktijk kan benoemen en sterk verlangt naar een meer getuigende levensstijl. De respondenten hebben 'een beetje' tot 'zeker' behoefte aan ondersteuning of toerusting, maar niet door middel van een toerustingscursus als de pilot.

De respondenten vonden dat de pilot niet goed bij hun groep aansloot¹³. Hij voldeed niet aan de behoefte, omdat hij erg kort was, er geen feedback moment was en niet helemaal geschikt voor hun doelgroep. De respondenten vonden de vragen te sturend de stof ging niet diep genoeg. Terug naar de basis is niet verkeerd, maar dan moet daarna verdieping volgen. De pilot voldeed wel aan de behoefte aan interactiviteit, het met elkaar nadenken, en voor zichzelf een doel stellen.

Een deel van de moeite met de pilot ligt niet aan de pilot zelf, maar aan een niet volledige uitvoering. Mogelijk kan ook de gemiste diepgang hieraan (ten dele) worden toegeschreven. Maassluis heeft immers alleen moment 1 gevolgd, waarbij inderdaad werd teruggedaan naar de basis. Zij kunnen geen oordeel geven over de rest van de pilot.

Een deel van de moeite zit in het steeds weer in groepjes uit elkaar gaan en daarna terugkomen. Het lijkt vooral te gaan om de korte tijd die de groepjes hadden. Waren ze net lekker in gesprek, moesten ze al weer afbreken. Daarnaast was er een kleine groep die zich minder van de tijd aantrok, zodat de andere groepjes moesten wachten. Dit zijn omstandigheden die niet uitsluitend met de opzet van de pilot te maken hebben¹⁴.

Aansluiting bij de behoeften in Vlaardingen

Voor de respondenten van Vlaardingen voldeed de pilot aan de behoefte als aanleiding om bij elkaar te zijn en dingen te bespreken. Verder hielp de pilot bij bewustwording van het zelfbeeld. Hij voldeed echter niet aan de behoefte iets in praktijk te brengen. De respondenten geven aan ook een goed gesprek te kunnen hebben als ze niets hebben voorbereid; daar hebben ze geen leidraad voor nodig. 'Juist omdat we zo verschillend zijn zou ik deze cursus niet direct voor ons groepje gekozen hebben.'

Ik merk op dat de pilot wel degelijk een praktijkgedeelte bevat. De groep heeft die zelf niet uitgevoerd. Daarnaast lijkt de negatieve beoordeling verband te houden met de uitvoering door de groep zelf. Terwijl in de inleidende papieren staat dat de momenten maximaal om de vier weken plaatsvinden, heeft de groep de momenten over geruime tijd uitgesmeerd.

¹³ De contactpersoon van Maassluis vond dit verrassend omdat vanuit het NGJ in de voorbereiding juist zoveel tijd was besteed aan het leren kennen van de groep. Hiermee is echter niet gezegd dat Helma het niet goed heeft aanvoeld. Het kan ook zo zijn dat de vertegenwoordigers van de groep minder duidelijk zijn geweest. Dit valt echter niet te achterhalen.

¹⁴ Een oplossing kan worden gevonden in een combinatie van een duidelijke instructie, ruimere tijd geven aan de kleine groepjes, zo mogelijk de groepjes verspreiden over één grotere zaal en durf van de leiding om gesprekken echt af te breken.

Dat komt het leerrendement niet ten goede. Het niet door de hele groep bijwonen van moment 1 heeft waarschijnlijk de aansluiting vanaf moment 2 bemoeilijkt.

5.2 Op welke manier en in hoeverre heeft de pilot bijgedragen aan een missionaire bewustwording, toerusting en levensstijl?

De respondenten van Maassluis zijn afgelopen jaar naar eigen zeggen iets gegroeid in wat ze geloven. De meesten zien zichzelf als christen met een christelijke levensstijl. De mate waarin ze actief met hun geloof bezig zijn, is iets gedaald. Wel zijn ze meer gaan getuigen in woord en daad. De pilot heeft in geringe mate bijgedragen aan hun missionaire bewustwording. Op een schaal van 1 tot 10 gaven zij daarvoor de cijfers 5½, 7 en 3. Zij wijzen daarvoor ook veel andere oorzaken aan.

De respondenten van Vlaardingen gaven geen groei in geloofsfasen aan. Ze zijn het afgelopen jaar iets minder actief geworden in hun geloof. Geen van hen ziet zichzelf als een christen met een christelijke levensstijl. Eén respondent is meer gaan getuigen, de anderen gaven aan dat er weinig verschil was met vorig jaar. Volgens hen heeft de pilot een kleine bijdrage geleverd aan hun missionaire bewustwording. Zij gaven daarvoor de cijfers 6, 1 en 5. Tegelijk werden door sommigen andere oorzaken genoemd.

5.3 Welke verbeteringen stellen de respondenten voor?

De respondenten stellen (samengevat) de volgende verbeteringen voor:

- minder schools, minder sturende vragen
- meer vrijheid, geef mensen de verantwoordelijkheid om zelf aan de slag gaan
- ontwikkel het materiaal zo dat de voorbereiders zelf ook nog wat moeten verzinnen
- mogelijkheid om de les gemakkelijk aan te passen aan de groep
- minder vaak uiteen in groepjes en weer terug in de grote groep
- af en toe door kunnen gaan op wat uit de groep komt
- het niveau mag hoger, meer diepgang, het mag spannender
- terug naar de basis is goed, maar dan moet er wel wat volgen
- meer achtergrondinformatie, wat zegt de bijbel erover
- maak de lessen niet te lang i.v.m. de concentratie
- laat de cursus bestaan uit meer dan 2 of 3 keer. Innerlijke verandering kost meer tijd
- een duidelijk doel bij de verschillende onderdelen
- in les 1 al een beeld krijgen wat komende weken de bedoeling is
- zorg voor een feedback moment (hoe is het gegaan)
- leeftijdsspecifieker, punten waar de jongeren echt mee bezig zijn
- aan het eind van elke les een opdracht, niet als huiswerk, maar: let hier volgende twee weken tot aan volgende les eens op, probeer dat eens uit, bijv. een gesprek te voeren over een geloofsonderwerp met een niet-gelovige

De opdrachtgever¹⁵ voegde hier nog aan toe:

- voldoende kaders om op weg te gaan (consumptieve kant)
- voldoende ruimte om eigen proces te gaan (co-creatieve kant)
- het moet een ontdekkingstocht zijn

¹⁵ Interview met opdrachtgever, gehouden op 28/02/2013

Hoofdstuk 6. VERKENNING VAN DE DOELGROEP

In dit hoofdstuk verken ik de doelgroep door middel van een interviewgesprek met André Maliepaard en een door hem geschreven bijdrage aan een EO onderzoek. De doelgroep bestaat uit jeugdverenigingen binnen de Nederlands Gereformeerde Kerken. Het gaat om jongeren van circa 16 tot 25 jaar. Hiermee wordt antwoord gegeven op deelvraag C 1 en C 2.

6.1 Wat kan worden gezegd over de doelgroep

André Maliepaard¹⁶ noemt als eigenheid van de NGK dat dingen niet van bovenaf worden opgelegd maar van onderaf moeten komen. De NGK hebben geen sterke kerkcultuur en zien de kerk als onderdeel van hun leven. De NGK doen (als gemeenschappen) niet veel aan missionaire activiteiten¹⁷.

Met betrekking tot de NGK jongeren merkt Maliepaard op, dat *de* jongeren niet bestaan. De groep is erg divers en de kenmerken zijn niet goed in kaart te brengen. Maliepaard verwijst naar de bovengenoemde algemene NGK kenmerken en vult aan dat bij de NGK jongeren niet langer het historische besef aanwezig is van de scheuring van 1967. Zij hebben het verlangen om over de eigen grenzen heen te kijken naar (jongeren van) andere kerken. Ze leven vooral in lichte netwerken. Maliepaard vraagt zich af in hoeverre de opgroeiende generatie nog in de kerk gelooft (meestal gezien als een 'zwaar netwerk') en in wat voor kerk dan.

Maliepaard merkt op dat in het algemeen jongeren die vanaf hun 16^e jaar meedraaien in een jeugdgroep, niet randkerkelijk zijn. Ze hebben een zekere motivatie, maar dat wil niet zeggen dat ze superchristen zijn. Maliepaard¹⁸ signaleert dat veel jongeren van de NGK kerken geneigd zijn zich later toe te wijden aan het geloof. Ze zijn wel gelovig, maar voelen (nog) geen behoefte om dat te belijden. Maliepaard koppelt dit aan de trend van uitgestelde verantwoordelijkheid. Tevens signaleert hij een verschuiving van de vraag en het antwoord van jongeren rondom geloof. Steeds minder lijkt de waarheidsvraag voorop te staan (theologie van vergeven) en steeds meer de geluksvraag (theologie van bevrijding van angsten). 'Jongeren vragen zich af: what's in it for me ...?!'

De structuur van de jeugdgroepen verschilt sterk, van een eigen JV-bestuur tot leiding door een jeugdouderling. Volgens Maliepaard is die structuur echter minder bepalend. De cultuur is wel van invloed. 'Er is een verschil in doelstellingen. Sommige groepen zijn meer bijbelstudiegroepen, andere gaan meer om ontmoeting.' Het zijn in het algemeen geen verenigingen die heel erg met boekjes willen werken. 'Terwijl wij iets opzoeken als we iets willen weten, gaan zij ervan uit dat de informatie hen wel vindt.'

6.2 In hoeverre en op welke manier wil de doelgroep toegerust worden in een missionaire levensstijl?

Het NGJ heeft niet onderzocht of de doelgroep een verlangen heeft naar een missionaire levensstijl, of ze daarin toegerust wil worden en aan wat voor soort toerusting ze dan behoefte heeft. Er zijn bij het NGJ ook geen onderzoeken bekend die hier een licht op kunnen laten schijnen. Maliepaard kon daar in het interview ook geen eenduidig antwoord op geven. Hij spreekt uit eigen ervaring over de doelgroep als 'We willen wel, maar weten niet goed wat of hoe.'

Het is niet duidelijk geworden in welke mate de twee pilotgroepen kenmerkend zijn voor de gehele doelgroep. De resultaten kunnen niet zomaar worden geëxtrapoleerd naar de gehele doelgroep.

¹⁶ Interview met André Maliepaard. Afgenomen: 28/02/2013.

¹⁷ Voor een uitgebreidere beschrijving van de NGK zie Bijlage A, de eerste paragraaf.

¹⁸ Maliepaard, A. (2012), *Onderzoek EO*. Bijdrage aan EO onderzoek. Ongepubliceerd. (2 pp.). Ontvangen van Maliepaard.

De vraag kan dus niet met zekerheid worden beantwoord. De gekozen onderzoeksmethode blijkt onvoldoende.

De twee pilotgroepen liggen zover uit elkaar dat Maliepaard denkt dat ze twee uitersten van de doelgroep vertegenwoordigen. Het resultaat uit de interviews, dat beide groepen geen behoefte hadden aan toerusting in de vorm van de pilot, roept de vraag op in hoeverre de opzet van de pilot een geschikte vorm van toerusting is.

Daar staat als relativering tegenover dat een deel van de moeite van de pilotgroepen te maken had met omstandigheden buiten de pilot om. Enkele door de groepen voorgestelde verbeteringen zijn juist dingen die de pilot vanaf het begin heeft beoogd (een cursus die de groep zelf kan doen, een evaluatiemoment, een snellere opeenvolging van momenten).

Bovendien noemt Maliepaard veel kenmerken die overeenkomen met de aandachtspunten uit de literatuur (zie hoofdstuk 7). Ik vermoed dat een cursus die aansluit bij deze aandachtspunten door een deel van de doelgroep wordt gewaardeerd. Bij een ander deel zal de behoefte minder zijn, omdat het verlangen zich toe te wijden en te belijden wat ze gelooft niet zo aanwezig is.

Hoofdstuk 7. SOCIALE WETENSCHAPPEN EN PRAKTIJKERVARING

In dit hoofdstuk verken ik de doelgroep vanuit de ontwikkelingspsychologie, de sociologie (cultuur en jeugdcultuur) en ervaringen in kerkelijk jeugdwerk. Daarnaast geef ik aandachtspunten vanuit enkele leertheorieën. Deze gegevens zijn zowel van belang voor het evalueren van de pilot als voor het ontwikkelen van de nieuwe cursus. Hiermee geef ik antwoord op deelvraag B 2.

7.1 Inzichten vanuit de ontwikkelingspsychologie¹⁹

Tijdens de levensfase van de adolescentie maakt de tiener (circa 11 – 16 jaar) en jongere (circa 16-25 jaar) een enorme ontwikkeling door van kind naar volwassene²⁰. Een van de belangrijkste ontwikkelingsstaken tijdens de adolescentie is een eigen identiteit ontwikkelen en een zelfstandig (autonoom) persoon worden. Een kenmerk daarbij is dat de identiteit voortdurend in ontwikkeling is. De adolescent is eigenlijk steeds bezig iemand te *worden*. Het is een fase van experimenteren en ontwikkelen van zelfbeeld, een eigen mening en levensstijl. Identiteit wordt grotendeels gevormd in vergelijking met anderen. Adolescenten houden van discussiëren en argumenteren. Daarbij hebben ze soms de neiging tot zwart-wit denken en radicale oplossingen. ‘Jongeren zijn als hittezoekende raketten: ze gaan daarheen waar de warmte is. Ze zijn óf volslagen onverschillig, óf vol passie: met overgave storten ze zich in verliefdheid, sport, feesten, of in geloof’²¹. Ook bij het vormen van een missionaire levensstijl moet er dus ruimte zijn voor experimenteren.

Voor jongere tieners is de *peer group* en ‘erbij horen’ erg belangrijk. In een groep vinden sociale vergelijkingsprocessen plaats. De groepsleden beïnvloeden elkaars opvattingen en attitudes. Ze horen elkaars meningen en leren zo te nuanceren. Naarmate de jongeren ouder worden, neemt die invloed weer af. De late of postadolescent komt langzaam los van de groep en gaat zijn eigen keuzes maken. Vrienden en ergens bij horen blijven echter belangrijk. Bij de doelgroep kan die invloed dus nog aanwezig zijn. Daarom kan de kerkelijke groep bijdragen aan de ontwikkeling.

Door alle veranderingen (lichamelijk, emotioneel, verstandelijk, culturele verwachtingen) kunnen adolescenten vaak onzeker en veel met zichzelf bezig zijn. Ze trekken zich dingen sneller aan. Een veilige plek en onvoorwaardelijke acceptatie zijn daarom belangrijk.

Van der Heijden²² signaleert bij de postadolescenten (circa 18 – 25 jaar) een uitstelgedrag in keuzes maken, zich settelen en volwassen worden. Er worden soms keuzes gemaakt op een levensgebied, maar nog niet op andere gebieden. De een wordt veel vroeger volwassen dan de ander. De zoektocht naar de eigen identiteit is nog niet afgelopen. Dat geeft ook onder 18-plussers veel onzekerheid. Tegelijk verlaten ze het ouderlijk huis en moeten ze hun eigen leven vormgeven.

¹⁹ Galiën, A. van der (2010). *Refolution manifest*. <http://www.refolution.nl/manifest/>, p. 20-23. Geraadpleegd: 22/02/2013; Heijden, S. van der (2012), *Kerk voor een nieuwe generatie. Zoeken naar een kerk waarin jongeren geloven*. Eerste druk. Heerenveen: Medema, p. 33-40; Jonge, J. de en S. van Noort (red.) (2003), *Het leven van tieners. Achtergrondartikelen*. Eerste druk. Apeldoorn: stichting Tiener Toekomst, p. 6

²⁰ De doelgroep van 16 tot 25 jaar kan voor verwarring zorgen. De Wit e.a. (2006) hanteren voor de adolescentie een indeling van circa 10 tot 22 jaar, waarbij de leeftijd van circa 14 tot 18 jaar middenadolescentie wordt genoemd en circa 19 tot 22 jaar late adolescentie. Van der Heijden (2012), p. 36 v. spreekt echter vanaf circa 18 jaar van de aparte categorie van de postadolescentie.

²¹ Kenda Creasy Dean, *Practicing Passion*. Geciteerd door Van der Heijden (2012), p. 33.

²² Van der Heijden (2012), p. 36v.

7.2 Inzichten vanuit de sociologie en (jeugd)cultuur²³

Veel christelijke jongeren leven nog meer dan andere generaties in een postmoderne cultuur²⁴.

Enkele kenmerken daarvan zijn:

De tijd van de grote verhalen is voorbij²⁵. Dit begon met de afbraak van het communisme en socialisme, maar raakt sinds de economische crisis zelfs het kapitalisme en marktdenken. Ook het christendom is voor velen een 'groot verhaal' dat heeft afgedaan. Door migratie en secularisatie zijn tegelijkertijd uiteenlopende levensbeschouwingen en normen en waarden naast elkaar komen te staan. Het ontbreken van een gemeenschappelijk verhaal geeft onzekerheid over de toekomst en te maken keuzes.

Er is ook niet meer één waarheid: ieder heeft zijn eigen subjectieve waarheid. 'Waar' is wat voor jou goed voelt of wat voor jou werkt. Dit noemt men ook wel relativisme. Daarbij heeft gezag van ouders, leraren en dominee ingeboet. Hun waarheden en waarden worden niet automatisch overgenomen. Het is 'goed' om alles onder kritiek te stellen en overal aan te twijfelen.

De samenleving is (hyper-) individualistisch geworden: iedereen maakt zelf wel uit wat hij denkt, gelooft en doet. Je *mag* het niet alleen zelf bepalen, het wordt ook van je *verwacht* (positief bestempeld). Dat legt een bepaalde druk op jongeren. De maatschappij legt ieder mens de verplichting op om een eigen levensovertuiging te vormen. Daarbij is eigen ervaring een belangrijke bron.

Identiteit wordt niet meer bepaald door datgene of diegenen waar je bij hoort, zoals familie, volk en kerk (de traditionele opvatting), maar als iets dat een persoon zelf moet opbouwen (postmoderne opvatting). 'We zien onszelf minder in het kader van onze rol-identiteit zoals die bepaald wordt door de positie die we bekleden of door de verwantschap met een groep, en meer in het kader van onze karakter-identiteit'²⁶.

Nederland is in relatief korte tijd in hoge mate geseculariseerd en 'ontzuid'. De dominante cultuur is post-christelijk. Veel mensen weten zelfs de meest elementaire dingen van het christelijk geloof niet meer. Het christendom is een minderheidscultuur geworden met andere waarden en normen en subculturele uitingen (zoals samenzang, eredienst en bidden) die een complete cultuurschok veroorzaken. Ook andere vormen van spiritualiteit zijn algemeen geaccepteerd, zoals 'iets-isme', New Age en Mindfulness. Veel jongeren hebben het gevoel dat ze als christen alleen staan en door sommigen worden bekeken als de laatste overblijfselen van een bijna uitgestorven fenomeen. Daar wil je natuurlijk niet bij horen.

De postmoderne samenleving is een gefragmenteerde samenleving. Je leven is opgedeeld in allemaal deelgebieden met weinig overlap: school, gezin, werk, kerk, sport, vrienden, uitgaan, internet, ... Op verschillende terreinen ontmoet je verschillende mensen en leef je in verschillende subculturen, met per gebied andere waarden en normen. Dit heeft gevolgen voor de identiteitsbeleving: je doet je

²³ Paas, S. (2008), *De werkers van het laatste uur, de inwijding van nieuwkomers in het christelijk geloof en in de christelijke gemeente*. Derde druk. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 34, 67–74; Van der Heijden (2012), p. 41–59; Dekker, G. en H. Stoffels (2005), *Godsdienst en samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie*. Zesde druk. Kampen: Kok.

²⁴ Volgens Helma van de Beek leven de jongeren uit de NGK meer binnen de dominante jeugdcultuur dan binnen de NGK cultuur. (Voorgesprek met Helma van de Beek. Gehouden: 18/09/ 2012.)

²⁵ Lindijer, C. (2000), *Postmodern bestaan. Menszijn en geloven in een na-moderne cultuur*. Tweede druk. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 39v.

²⁶ Chester, T. en S. Timmis (2011) *Total Church. Evangelie en gemeenschap*. Amerongen: The Media Alliance. p. 31.

steeds anders voor. Door de fragmentering bestaat de neiging om 'geloof' als apart deelgebied te zien. 'Geloven doe je in de kerk.' Het is voor jongeren daarom moeilijker om de relevantie van hun geloof in die andere deelgebieden te zien.

Mensen willen zich niet meer binden. De zogenaamde 'zware' gemeenschappen (instituten) worden vervangen door 'lichte' gemeenschappen waar gemakkelijk in- en uit te stappen is en die weinig verplichtingen kennen. Er is een netwerksamenleving ontstaan waarbij mensen van meerdere netwerken tegelijk deel uitmaken. Voor de meeste jongeren is dit de enige realiteit die ze kennen. Tegelijk blijft er wel behoefte aan gemeenschap.

Voor de jongeren is het leven offline en online niet van elkaar te scheiden. Ze leven in een informatiemaatschappij met het 'gebod' om te communiceren. Uit de oneindige stroom informatie kiezen ze wat hun bevalt. Wat niet interessant lijkt, zien ze niet²⁷. Jongeren leven met hun gadgets en applicaties. Facebook, What's App?, Instagram, online chatten, email, Twitter - dit zijn de manieren waarop tieners met elkaar contact houden. En het zijn ook de manieren waarop zij bij voorkeur contact houden met volwassenen.²⁸

Tenslotte is van belang om te benoemen dat de dominante cultuur in het 'hiernumaals' leeft alsof er geen hiernumaals is. Voor velen is dat ook zo, maar ook steeds meer gelovigen lijken ermee behept. Enerzijds heeft dit geleid tot een drang tot zelfontplooiing, anderzijds heeft dit geleid tot hedonisme: je moet van het leven genieten. In beide gevallen legt dit veel druk op mensen.

7.3 Inzichten vanuit het christelijk jeugdwerk²⁹

Voor de meeste jongeren is geloven niet vanzelfsprekend. Veel jongeren parkeren vragen rondom geloof. Ze zijn te druk met school, sport, vriendschappen, toekomst, enzovoort³⁰. Tegelijk lijkt de behoefte aan geloof nog steeds groot. Maar de geneigdheid om zich over te geven aan God roept in deze cultuur, waarin autonomie en keuzes maken hoog worden gewaardeerd, wrevel en afschuw op. 'Bovendien is een belangrijk kenmerk van christelijke orthodoxie een absoluut en exclusief waarheidsbegrip (op basis van de bijbel) en onvoorwaardelijke loyaliteit van gelovigen aan de leer. Dit is in strijd met de dominante cultuur waarin ieder zijn eigen waarheid heeft'³¹.

De individualisering heeft ook zijn sporen getrokken in het christelijk geloof: Christelijk geloof is een bewuste keuze. Het tot geloof komen is een proces. Opgroeien in een christelijk gezin en kerkgang betekenen niet automatisch dat het christelijk geloof wordt overgenomen. Ook bij christelijke jongeren wordt 'geshopt' voor het vormen van een eigen geloofsovertuiging (bricolage). Zo ontstaat er geen systematisch geloof, maar een zelfontworpen bouwwerk, waarin dogmatische discussies worden gemeden. Vanuit de belevingscultuur is ervaring een belangrijke bron voor de geloofs- en levensovertuiging. Keuze voor God is meer gevoelsmatig dan rationeel³². Bovendien gaat het steeds meer om de persoonlijke relatie met God die iemand op zijn eigen manier inkleurt.

²⁷ De media hebben niet alleen invloed door wat we zien en lezen, en daarmee op onze denkbeelden en onze moraal, ze hebben ook invloed op onze mentaliteit. Wie bijvoorbeeld opgroeit met de afstandsbediening in zijn hand, zal ook op andere gebieden in het leven sneller switchen naar wat leuker lijkt. (Van der Heijden (2012), p. 26)

²⁸ Kirk, B. en J. Thorne(2011), *Missional youth ministry, moving from gathering teenagers to scattering disciples*. Eerste druk. Grand Rapids: Zondervan, p. 62

²⁹ Kirk en Torne (2011); Van der Heijden (2012); Van der Galiën (2010); De Jonge en Van Noort (2003); (2000), *Solid Friends. Clubleiders Handboek*. Eerste druk. Driebergen: Youth for Christ Nederland.

³⁰ Van der Galiën (2010), p. 25

³¹ Groot, C. de (2009). *Christelijke jongeren: ongewenste kinderen van de laatmoderniteit?*. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=95207>. Geraadpleegd op: 1 februari 2013, p. 7

³² Van der Galiën (2010), p. 25

Christelijke jongeren vinden het moeilijk om alleen te geloven en zijn daarom op zoek naar aansluiting bij een groep. Hoe orthodoxer, hoe meer behoefte aan ondersteuning bij hun geloof. Voor het ontwikkelen van een stabiel geloofsleven zijn ontmoeting met leeftijdsgenoten en de geloofsgemeenschap van belang, inclusief het krijgen van taken en verantwoordelijkheid³³.

Te midden van alle keuzemogelijkheden hebben jongeren behoefte aan duidelijkheid, richting en echtheid³⁴. 'Christelijke jongeren hebben behoefte aan een religieus aanbod dat aansluit bij hun leefwereld en antwoord geeft op hun praktische vragen over 'hoe te leven' als gelovige in Nederland. (...) Concrete thema's hierbij zijn de invulling van de zondag, uitgaan, consumentisme, de rol van geloof in werk, op school en in contact met anderen'³⁵.

7.4 Inzichten vanuit de didactiek en leertheorie

Een mens leert door iets nieuws (kennis, ervaring, emotie) aan te laten sluiten bij iets bestaands (iets wat hij al weet, kent, heeft ervaren of gelooft)³⁶. Een jongere heeft het nodig om zich eerst bewust te worden van die beginsituatie³⁷. Hij moet worden geholpen om te (leren) reflecteren en een (emotionele) verbinding te maken tussen (geloofs)theorie en praktijk. Jongeren hebben tijd nodig om nieuwe informatie te verwerken, hun mening te vormen, antwoorden te formuleren, nieuwe ideeën uit te proberen (experimenteren)³⁸.

In *het nieuwe leren* gaat het om leren als een proces. Het gaat erom dat je zelf in staat bent om kennis te vergaren en betekenis te geven, te begrijpen wat die kennis doet met jou en hoe je deze kunt toepassen in de praktijk. Niet zomaar stampen waar je later niets meer aan hebt, maar je kennis gebruiken in levensechte situaties. Jongeren willen de relevantie ontdekken (wat heb ik eraan?) Daarom is het belangrijk om de jongeren zelf geloofservaringen op te laten doen door geloof in de praktijk te brengen. En om te kunnen vergelijken met de peergroup en met volwassenen (voorbeeldfiguren).

In de didactiek gaat men uit van drie primaire leerstijlen:

- 1^e Visueel – degenen die het beste leren door hun ogen
- 2^e Auditief – degenen die het beste leren door hun oren
- 3^e Kinesthetisch – degenen die het beste leren door aanraken en voelen van hun omgeving

Er zijn drie manieren van leren, die elkaar onderling kunnen versterken³⁹:

- 1^e Met het hoofd – kennis, feiten, theorieën, dogma's
- 2^e Met het hart – gevoelens, beleving, ervaring
- 3^e Met de handen – doen, ervaren, in de praktijk brengen

Daarbij merken Kirk en Thorne op dat mensen (vooral tieners) meer reageren op passie dan op verstandelijke dingen. Zij raden aan om iemand eerder te vragen naar wat hij ergens bij voelt dan hoe hij erover denkt. Zij raden ook aan een beroep te doen op iemands voorstellingsvermogen. Daarop sluit Van Swetselaar aan met zijn advies om verhalen te vertellen. Leren is niet alleen het stampen van rijtjes. Het is ook het vertellen van een verhaal, dat de werkelijkheid voor je ordent.

³³ Van der Galiën (2010), p. 25

³⁴ Maliepaard, A., H. de Gier en C. Rietberg (2011), *Handboek voor jeugdleiders*. Derde druk. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, p. 49

³⁵ Gruijter, M. de e.a. (2011). *Jongeren en hun geloof. Geloofsbeleving van religieuze jongeren in de Nederlandse samenleving*. Eerste druk. Utrecht: Forum, instituut voor multiculturele vraagstukken, p. 15 en 28

³⁶ Kirk en Thorne (2011), p. 110-111

³⁷ Kirk en Thorne (2011), p. 112-113

³⁸ Kirk en Thorne (2011), p. 98

³⁹ O.a. De Jonge en Van Noort (2003), p. 7

De wijze van toerusten heeft invloed op het leerrendement. Uit onderzoek is gebleken⁴⁰ dat als er getraind of les gegeven wordt men:

- 20% onthoudt van de dingen die men alleen hoort
- 50% onthoudt van de dingen die men hoort en ziet (visuele ondersteuning)
- 70% onthoudt van de dingen die men hoort, ziet en bespreekt
- 90% onthoudt van de dingen die men hoort, ziet, bespreekt en ook doet (in praktijk brengt)

Verskillende auteurs bepleiten het creëren van een leeromgeving die emotioneel en intellectueel veilig is. Tieners en jongeren moeten weten dat ze kunnen delen, twijfelen, bevragen en worstelen zonder angst om belachelijk te worden gemaakt of te worden veroordeeld⁴¹.

⁴⁰ <http://www.cgjo.nl/start/training-en-toerusting/training#focus> . Geraadpleegd: 22/02/2013

⁴¹ O.a. Kirk en Thorne (2011), p. 115-116; Nel. M. (2001). *The Inclusive Congregational Approach to Youth Ministry*. In: Senter, M. *Four Views of Youth Ministry and the Church. Inclusive congregational, Preparatory, Missional, Strategic*. Eerste druk. Grand Rapids: Zondervan Publishing House, p. 62

Hoofdstuk 8. THEOLOGISCHE VERKENNING

In bijlage A treft u een uitgebreide verkenning van gangbare theologie binnen de NGK, toegespitst op de missiologie en ecclesiologie. Daar treft u ook uitgebreide verwijzingen. In dit hoofdstuk treft u een weerslag van de theologie van de Missio Dei en het koninkrijk van God.

8.1 Missio Dei

Met de Missio Dei of missie van God wordt bedoeld dat God ‘van het begin’ het Plan heeft om een nieuwe hemel en een nieuwe aarde te maken waar liefde heerst en waar vrede en gerechtigheid woont. Een aarde waar God de Zoon heerst als Koning. De theologie van de Missio Dei ziet de bijbel als één verhaal of openbaring van God die zijn Plan uitvoert in de geschiedenis, van Genesis tot Openbaring.

‘Missio’ betekent zowel *zending* of *gezonden zijn* als ook *doel*. ‘Een deel van het Plan van God (...) is dat Hij een volk in het leven heeft geroepen om samen met Hem te werken aan de totstandkoming van dat Plan.’ Dat volk was eerst het volk Israël en bestaat nu uit de christenen uit alle volken⁴². ‘Onze opdracht vloeit altijd voort uit het voorafgaande plan van God. En dat plan (...) is heel omvangrijk’⁴³. Wright pleit er voor de term missie niet te versmallen tot evangelisatie. ‘(...) alles wat een christen en een christelijke gemeente is, zegt en doet, behoort missionair te zijn, doordat het doelbewust deelt in Gods missie voor Gods wereld’⁴⁴.

Gods missie – en dus ook onze missie als leden van zijn volk - heeft de *gehele wereld* als werkterrein, in geografische zin (het begint meteen buiten je deur en eindigt bij de uiteinden van de aarde) maar ook in ecologische, economische, sociale en politieke zin. Zijn missie heeft bovendien betrekking op alle levensgebieden, inclusief studie, werk, sport en ontspanning. Wright vat deze omvattende missie samen met de opdracht van God aan Abraham om alle volken tot zegen te zijn. Het laatste zinsdeel in Genesis 12:2 is in het Hebreeuws een gebiedende wijs: ‘Wees een zegen’. Dit gold voor Abraham, Israël en nu voor ons.⁴⁵

8.2 Het koninkrijk tussen komst en wederkomst

De Missio Dei heeft de vestiging van het koninkrijk van God tot doel. God openbaart zich al in het Oude Testament als de Koning van alle volken. God is natuurlijk als Schepper en Onderhouder reeds Koning. Maar zijn bedoeling is dat alle volken Hem ook als zodanig aanbidden en dienen.

Het koninkrijk van Jezus is met Zijn komst op aarde begonnen en wordt met Zijn terugkomst volledig werkelijkheid. Op dit moment is Jezus al Koning. Waar de Koning is, daar is het koninkrijk.

Het koninkrijk is daarom *in Christus* ook al begonnen in zijn volgelingen. Wij hebben dus nu al een nieuwe identiteit als burgers van het koninkrijk.

⁴² Hierbij parkeer ik even vragen rond de rol van het huidige volk Israël.

⁴³ Wright, C. (2011), *De Bijbelse missie. Gods opdracht voor zijn kinderen*. Eerste druk. Barneveld: De Vuurbaak, p. 4-5. Zie ook: Boogaard, A. (2012). *Missionaire toerusting. Onderzoek naar een eigentijdse en relevante manier van missionaire toerusting van bij IFES-Nederland aangesloten studenten*. Afstudeeropdracht Christelijke Hogeschool Ede (niet uitgegeven), p. 13 en 31. Boogaard gebruikt de term ‘Integral Mission’ die volgens hem evangelisatie, sociale gerechtigheid, het ledigen van psychische, mentale, emotionele en sociale nood van de mens en de zorg voor de schepping in de meest brede zin van het woord omvat.

⁴⁴ Wright (2011), p. 5-6. Boogaard spreekt van ‘integral mission’. Boogaard, A. (2012). *Missionaire toerusting. Onderzoek naar een eigentijdse en relevante manier van missionaire toerusting van bij IFES-Nederland aangesloten studenten*. Afstudeeropdracht Christelijke Hogeschool Ede (niet uitgegeven), p. 13, 15, 31.

⁴⁵ Wright (2011), p. 8-9 en Hoofdstuk 4. ‘De Abrahamitische zegen vermenigvuldigt zichzelf. Wie gezegend wordt, wordt geroepen om anderen tot zegen te zijn – dit is nu precies het aspect dat deze zegen missionair maakt. Wanneer wij onszelf beschouwen als erfgenamen van de zegen van Abraham door geloof in Christus (en Paulus zegt in Galaten dat we dat moeten doen), dan erven wij ook de Abrahamitische opdracht om ‘tot een zegen te zijn’ (p. 54).

8.3 Wat houdt het koninkrijk van God in

God heeft een fantastische bedoeling met het leven van ieder mens die zich aan Hem toevertrouwt: een koninkrijksleven leiden, in relatie met Hem. Dat wordt compleet als Christus terugkomt, maar het is de bedoeling dat we er hier en nu al mee beginnen. In al onze beperktheid, maar wel samen met God. Het koninkrijksleven is een leven van aanbidding, gebed, gehoorzaamheid, liefhebben, gemeenschap en getuigen. Het is een levensstijl, die alle gebieden van het leven bestrijkt. De eer van God staat daarbij voorop.

Het koninkrijk van God wordt op veel manieren beschreven. Jezus gebruikt vaak gelijkenissen. Paulus heeft het over een zaak van gerechtigheid, vrede en vreugde door de Heilige Geest (Romeinen 14:17). Het wordt niet gekenmerkt door woorden, maar door kracht (1 Korintiërs 4:20)⁴⁶.

8.4 Leven in gemeenschap

God heeft de mens vanaf het begin bedoeld voor gemeenschap met Hem én met elkaar. Door de zondeval is niet alleen de relatie met God beschadigd, maar ook de onderlinge relatie. Als God mensen redt, herstelt Hij niet alleen de band met Zichzelf, maar ook de relatie tussen mensen onderling. *In Christus* vormen wij het nieuwe volk van God en de gemeente van Christus⁴⁷. Dat is dus geen keuze, maar geestelijke realiteit. God vraagt ons dus een koninkrijksleven te leiden met Hem én met elkaar.

8.5 Verbreiding van het koninkrijk

Door samen een koninkrijksleven te leiden, werken de gelovigen mee aan Gods missie. Wij *zijn* een getuigenis voor de wereld. 'Aan jullie liefde voor elkaar zal iedereen zien dat jullie mijn leerlingen zijn' (Johannes 13:35). Daardoor worden anderen aangetrokken en bij God gebracht. Zo worden er mensen aan het koninkrijk toegevoegd. Maar de gelovigen moeten ook de wereld in om het licht van het evangelie te verspreiden. Met woorden en daden, door levend evangelie te zijn en hun leven te delen met niet-gelovigen.

⁴⁶ Twee citaten, die iets duidelijk maken van zowel de huidige als de toekomstige vorm van het koninkrijk, zijn: *'Het Koninkrijk van God is de wereld zoals God die bij de schepping bedoeld heeft, het domein waar God ten volle regeert. Het is daar waar mensen Jezus als hun Koning erkennen en daardoor tot hun bestemming komen. Het Koninkrijk krijgt gestalte als mensen elkaar liefhebben en erop gericht zijn de ander tot zijn recht te laten komen in plaats van alleen voor zichzelf te leven.(...) Waar mensen genezen van innerlijke wonden en daardoor in staat zijn om op een liefdevolle manier met anderen om te gaan. Het Koninkrijk is daar waar iedereen genoeg heeft in plaats van de één te weinig en de ander te veel. Het Koninkrijk is een wereld zonder honger, uitbuiting, ongelijkheid, ruzie, ziekte, ontrouw en andere ellende. Het is een wereld van geluk, vrede, gezondheid en veiligheid. Een wereld waarin liefde centraal staat: liefde voor God, onze naaste en onszelf.'* (Van der Heijden (2012), p. 66-67).

En: *'Kort gezegd is het denk ik dit: daar waar Gods wil gedaan wordt. (...) Het koninkrijk, dat is daar waar de karaktereigenschappen van God zich openbaren: heiligheid, rechtvaardigheid, liefde, genade, trouw, schoonheid, zuiverheid, creativiteit, humor. Dat is daar waar het grote onrecht aan de kaak wordt gesteld en bestreden. Het is in de kleine handeling van naastenliefde en zorg. Het is in de kunst, waar de schoonheid en creativiteit van de Schepper zichtbaar worden. Het is in de wetenschap, waar de mysteries van zijn schepping ontrafeld worden. Kijk eens om je heen, het is overal! Het beperkt zich niet tot het geestelijke, nee, het is zo aards als het maar zijn kan!'* (Wolf, D. de (2009), *De ontdekking van het koninkrijk. Verslag van een persoonlijke zoektocht*. Eerste druk. Vaassen: Medema, p. 96)

⁴⁷ Overigens vallen het koninkrijk en de kerk niet samen; het koninkrijk omvat de kerk maar is veel groter. Brink, G. van der en C. van der Kooi (2012), *Christelijke dogmatiek*. Derde druk. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 531v. noemen de kerk 'de eerste en voorlopige gestalte van die nieuwe gemeenschap' die niet samenvalt met het koninkrijk.

Hoofdstuk 9. LEREN VAN ANDER TOERUSTINGSMATERIAAL

In dit hoofdstuk geef ik een overzicht van gevonden toerustingsmateriaal en vervolgens een korte opsomming welke aandachtspunten dit oplevert voor zowel de evaluatie als de te ontwikkelen cursus. Daarmee wordt een antwoord gegeven op deelvraag B 1. In Bijlage D geef ik een korte beschrijving en evaluatie van het gevonden materiaal.

9.1 Welk aanbod van toerustingsmateriaal heb ik gevonden

Ik heb geen aanbod gevonden dat uitgaat van bewustmaken van en toerusten tot een missionaire levensstijl, geworteld in een beleefde identiteit, zoals dat bedoeld is door de opsteller van de pilot. Wel heb ik het volgende materiaal ontdekt, dat cursussen aanbiedt op het gebied van evangeliseren en getuigen.

- Aanstekelijk Christen Zijn (1996), uitgegeven door Willow Creek Nederland
- The Art of Connecting (2006), uitgegeven door Youth For Christ Nederland.
- Zijn Naam Belijden. Module voor belijdeniscatechisatie (z.j.), uitgegeven door Deputaten Evangelisatie van de Christelijke Gereformeerde Kerk Nederland.
- Strooizout (z.j.), Een bewerking van de module „Zijn Naam belijden“ , uitgegeven door Deputaten Toerusting Evangeliserende Gemeente van de Christelijke Gereformeerde Kerk Nederland
- Missionaire Jongerencursus (z.j.), uitgegeven door HGJB

9.2 Belangrijkste leerpunten uit het gevonden toerustingsmateriaal

- aandacht geven aan het verschil tussen evangelisatie en getuige zijn. Getuige zijn omvat veel meer
- getuige zijn begint met jouw eigen relatie met God
- bewust laten worden van weerstanden
- oefenen met manieren van getuige zijn in de cursussetting, waarbij wordt ontdekt wat de eigen gaven en talenten van de deelnemer zijn
- praktisch leren kort en krachtig te vertellen waarom je gelooft (je eigen getuigenis geven) en hoe je Gods verhaal (schepping, zondeval, vergeving door Christus) kort en beeldend kunt uitleggen
- gebed is een belangrijk onderdeel van getuige zijn
- ‘huiswerk’ opdrachten tussendoor, variërend van een bijbelleesrooster tot opdrachten om het geleerde in de praktijk te brengen
- aandacht voor, het verhaal en de behoeften van de ander
- goede uitleg voor de cursusleider, o.a. een lesschema

Hoofdstuk 10. EVALUATIE VAN DE PILOT

In bijlage E vergelijk ik de pilot met de informatie uit de literatuur (hoofdstuk 7 en 8 van het rapport) en de reacties van de pilotgroepen (hoofdstuk 5 van het rapport). Hiermee geef ik tevens een antwoord op deelvraag A 1 (de opbouw van de pilot). In dit hoofdstuk geef ik kort de uitkomsten van die evaluatie⁴⁸.

- Het uitgangspunt van een ontdekkingstocht past bij:
 - a. de ontwikkelingstaken van de doelgroep om zich een identiteit en levensovertuiging te vormen
 - b. de praktijk in het jeugdwerk dat christen worden een proces is
 - c. de didactische theorie van 'het nieuwe leren' dat een adolescent verantwoordelijkheid moet krijgen voor zijn eigen leerproces
 - d. de postmoderne tijd waarin eigen ervaring belangrijk is en het meer gaat om een persoonlijke geloofsrelatie met God
 - e. de behoefte van adolescenten aan het krijgen van verantwoordelijkheid.In de praktijk blijkt de pilot meer te lijken op een georganiseerde reis dan is bedoeld.
- De inzet om de cursus aan te bieden aan jeugdverenigingen past binnen de behoefte van adolescenten aan een *peer group* en aan gemeenschap. Het sluit ook aan bij het didactische belang van de leergemeenschap.
- De afwisselende werkvormen zorgen dat de deelnemers horen, zien, bespreken en doen. Dit geeft volgens de ervaringen bij trainingen het hoogste leerresultaat. De interactieve werkvormen en de afwisseling werden door de respondenten gewaardeerd, maar moeten ook niet worden overdreven. Het steeds in groepjes uiteen gaan en weer terugkomen in de grote groep werd als niet prettig ervaren.
- Deelnemers met de voorkeur voor een auditieve leerstijl komen het beste aan hun trekken, gevolgd door deelnemers met een visuele leerstijl. Deelnemers met een kinesthetische leerstijl komen af en toe aan bod. Dit is inherent aan een cursus zoals de pilot. Bij een praktijkactie kan dit weer recht getrokken worden. Ook de andere cursussen bieden in verschillende mate deze afwisseling.
- In de literatuur wordt de nadruk gelegd op het aansluiten bij en het bewust worden van de beginsituatie. De pilot doet dit erg goed. De respondenten gaven aan dat zij het goed vonden om zich hiervan bewust te worden.
- In de leertheorie worden drie niveaus van leren met hoofd, hart en handen gegeven, die elkaar onderling versterken. Die komen ongelijk aan bod. De pilot zet sterk in op hartsniveau, terwijl het hoofdniveau er bekaaid vanaf komt. Het leren met de handen komt tijdens de drie momenten af en toe voor in een creatieve werkvorm. Daarvoor is ook de praktijkactie bedoeld. Het leren op hartsniveau sluit aan bij de postmoderne levensstijl van de doelgroep met de nadruk op beleving en ervaring, en de behoeften van christelijke jongeren om geloof te ervaren. De werkvormen op hartsniveau werden door de respondenten gewaardeerd.
- Volgens de leertheorie leert een mens door iets nieuws (kennis, ervaring, emotie) aan te laten sluiten bij iets bestaands (iets wat hij al weet, kent, heeft ervaren of gelooft). Er werd echter nauwelijks nieuwe informatie aangereikt. Dit heeft er denk ik aan bijgedragen dat de deelnemers weinig rendement hebben ervaren. De respondenten gaven aan behoefte te hebben aan meer diepgang en achtergrondinformatie.
- De pilot werkt met verhalen. Dit sluit aan bij de didactiek en leertheorie waarin het belang van verhalen wordt benadrukt. Er wordt aangeraden om in leersituaties verhalen te vertellen en naar verhalen van anderen te vragen. Dit is ook een vorm van leren, die de werkelijkheid voor je

⁴⁸ Het pilotmateriaal is na te zien in Bijlage B.

ordent en sluit goed aan bij de Missio Dei, het Grote Verhaal van God met deze wereld en met ieder persoonlijk.

- De netwerkbenadering past in de huidige postmoderne netwerksamenleving waarin de jongeren leven. Het sluit aan bij de cultuur binnen de NGK die vooral hun leden toerusten om zelf hun plek in te nemen in kerk en samenleving, en bij de theologie van het koninkrijk omdat het vraagt om getuige te zijn in je netwerk.
- De rol van de gemeente wordt niet duidelijk, ook niet in relatie tot een netwerkbenadering. Het blijft een beetje hangen. Binnen de theologie van de Missio Dei en het koninkrijk speelt de gemeente van Christus echter een grote rol.

In het algemeen vind ik dat de pilot goed aansluit bij de gevonden literatuur op het gebied van jeugdcultuur en ontwikkelingspsychologie en redelijk aansluit bij de gevonden literatuur op het gebied van didactiek en leertheorieën. Het grootste gemis is volgens mij de zeer beperkte informatie die wordt aangereikt.

Hoofdstuk 11. EEN SPANNENDE VERHOUDING

In dit hoofdstuk breng ik de theologie uit het hoofdstuk 8 en de sociale wetenschappen uit hoofdstuk 7 met elkaar in onderling verband. Daarmee werk ik meteen aan deelvraag D 1. Vervolgens raad ik aan deze theologie te gebruiken als basis voor de informatie in de nieuwe cursus.

11.1 de verhouding tussen theologie en sociale wetenschappen

De theologie van de Missio Dei en het koninkrijk biedt een antwoord op veel ontwikkelingstaken en vragen van adolescenten. Aan de ene kant komt de theologie tegemoet aan de behoeften van deze tijd, aan de andere kant biedt zij een 'heilzaam tegenover'.

- De kracht van deze theologie is dat zij een kader biedt voor een integrale ontwikkeling van identiteit, zingeving, doel, acceptatie, gemeenschap en missie. Tegenover de gefragmenteerde samenleving biedt de theologie een eenheid van *zijn* en *doen*. Het Plan van God en het koninkrijk strekken zich uit over elk levensterrein, zodat de adolescent eenheid kan ontwikkelen in zijn identiteit.
- De adolescent mag bij het ontwikkelen van zijn identiteit beseffen dat hij ten diepste een geliefd kind van God is. En – samen met alle andere kinderen van God – een onderdeel van Zijn volk, burger van het koninkrijk. Daarvoor is hij door God bedoeld. Hij hoort nu al ergens bij! Hiermee wordt een heilzaam tegenover geboden voor de opgave om een individuele identiteit te ontwikkelen. Tegelijk wordt tegemoet gekomen aan de behoefte ergens bij te horen.
- In een tijd dat de grote verhalen hebben afgedaan, is ergens toch behoefte aan een verhaal, een vergezicht. Deze theologie kan, juist door zijn omvattendheid, opnieuw zo'n kader (paradigma) bieden waarmee de adolescent naar zichzelf, naar een ander, naar de gemeente en naar de wereld leert kijken.
- De adolescent krijgt niet alleen een Groot Verhaal aangereikt, maar ook betekenis voor het verhaal van zijn eigen leven hier en nu. Hij is bedoeld om onderdeel uit te maken van Gods grote Plan! Hij speelt mee in het grootste verhaal aller tijden. Dat geeft een duidelijk en uitdagend doel aan zijn leven. Het daagt hem uit te ontdekken welke talenten hij heeft en welke gaven God hem geeft om dat doel te realiseren⁴⁹. Daarmee wordt tegemoet gekomen aan de behoefte tot zelfontplooiing en de behoefte aan taken en verantwoordelijkheden.
- Het inzicht dat de missie van God veel breder is dan evangelisatie relativeert; de adolescent hoeft niet op zijn handen te lopen. Hij mag in het koninkrijk een plek innemen die bij hem past.
- Deze theologie biedt ook een kader om het concrete gedrag te toetsen: leid ik een koninkrijksleven? Welk gedrag past daarbij? Werk ik door dit te doen of te laten mee aan Gods missie of belemmer ik die juist? Hiermee wordt tegemoet gekomen aan de behoeften van adolescenten om antwoord te vinden op praktische vragen 'hoe te leven'.
- Tegenover de neiging om zich niet te binden aan 'zware' gemeenschappen stelt deze theologie dat het een geestelijke realiteit is dat je deel uitmaakt van het volk van God. Zij benadrukt de centrale rol van de gemeente in Gods missie. Die gemeente zou in de eerste plaats een gemeenschap van liefde moeten zijn. Daarmee wordt tegemoet gekomen aan de behoefte van adolescenten om 'geliefd te zijn en deel uit te maken van een liefdevolle gemeenschap, als een oase in een wereld waarin het gaat om 'het overleven van de sterksten'.'⁵⁰
- Tegelijk geeft het besef van het wereldwijde volk van God de mogelijkheid over muren van plaatselijke gemeenten en kerkverbanden heen te kijken en in netwerken verbondenheid te beleven.
- De intentie om een koninkrijksleven te leiden en zich in te zetten voor Gods missie vraagt om een wilsbesluit. Dat kan alleen als de adolescent de van God ontvangen identiteit en roeping aanvaardt. Het evangelie voluit leven en delen is uitdagend en doet een appèl op de radicale

⁴⁹ Vgl. Van der Heijden (2012), p. 70-72

⁵⁰ idem, p. 70-72.

kant van het christelijk geloof. Dit sluit aan bij de radicaliteit en het idealisme die adolescenten vaak kenmerkt. Jongeren worden zich er zo van bewust dat het christelijk geloof meer is dan de 'verburgerlijkte' versie die ze vaak om zich heen zien.

Ik merk op dat de theologie van de Missio Dei en het koninkrijk van God om enkele paradigma-verschuivingen vraagt die met name bij postmoderne adolescenten moeite kunnen geven. Het is goed om daarvan bewust te zijn:

1. Van persoonlijke redding (een *ticket to heaven*) naar het grotere Plan van God.
2. Van 'Koning Ik' naar Koning Jezus: van autonomie (ik bepaal zelf wel wat goed voor mij is) naar opgeven van autonomie en zich onderwerpen aan het Koningschap van Jezus Christus.
3. Van ik-gerichtheid naar wij-gerichtheid: Van persoonlijk leven met God naar gemeenschapsleven met God.

11.2 aanbeveling voor de cursus

In hoofdstuk 10 twijfel ik of er, door onvoldoende informatie in de pilot, voldoende leerrendement wordt behaald. Hierboven heb ik laten zien welke functies de theologie van de Missio Dei en het koninkrijk voor adolescenten kan hebben.

Uit de gesprekken met Helma van de Beek⁵¹ werd mij duidelijk dat zij de pilot heeft ontwikkeld met deze theologie in haar achterhoofd. Het ging haar om het bewustmaken van en toerusten tot een levensstijl waarmee iemand Jezus voor anderen zichtbaar maakt in daad en woord. Het praktische doen komt voort uit een beleefde identiteit. Deze theologie komt ook steeds meer op binnen de Nederlands Gereformeerde Kerken.

Deze theologie biedt daarmee een waardevol kader voor de beoogde missionaire toerusting⁵².

Ik raad aan om in de cursus een korte basis aan te bieden van theologie van de Missio Dei en het koninkrijk van God, met enkele noties van *integral mission*:

- God heeft van Genesis tot Openbaring een Plan met de schepping.
- Het doel van God is een koninkrijk van liefde. Dat koninkrijk is met Christus al in de gelovigen begonnen en wordt met Zijn wederkomst voltooid.
- God verzamelt zich een volk van gelovigen. Als gelovige maak je automatisch deel uit van dat volk. Dat is geen keuze, maar je identiteit.
- Het volk van God speelt een grote rol in Gods Plan.
- Het volk van God is geroepen om als gelovigen-in-gemeenschap een koninkrijksleven te leiden. Dat is, in navolging van Jezus, het evangelie uitleven en verspreiden in levensstijl, daden en woorden. *Doen* komt voort uit *zijn*.
- Oproep om een keuze te maken om te leven met de intentie van het evangelie.
- Gods missie omvat veel meer dan evangelisatie: 'integral mission'. Relativering: je hoeft niet op je handen te lopen. Je mag jouw plek in het geheel vinden en je talenten en gaven daarvoor inzetten.
- Iedereen wordt opgeroepen om getuige te zijn, ook met woorden.

De theologie staat wel op meerdere manieren in een spanningsveld tot de postmoderne levenswijze. Het past binnen het postmodernisme dat zij niet dwingend wordt opgelegd, maar wordt aangereikt, waarna de adolescent wordt geholpen om de verbindingen met het eigen leven te maken.

⁵¹ Kennismakingsgesprek met Helma van de Beek, gehouden op 22/08/2012; en voorbereidingsgesprek met Helma van de Beek, gehouden op 18/09/2012

⁵² Evenzo adviseren Kirk en Thorne (2011), p. 42

Hoofdstuk 12. WAT BETEKENT DIT VOOR DE CURSUS

Uit het onderzoek kwamen aandachtspunten voor de te ontwikkelen cursus. De resultaten uit het onderzoek zijn besproken met de opdrachtgever. Daarna zijn gezamenlijk de uitgangspunten en contouren van de te ontwikkelen cursus bepaald⁵³. Dit heeft geleid tot een opzet die u aantreft in Bijlage F⁵⁴. In die opzet zijn per bijeenkomst de leerdoelen en de te geven informatie vastgelegd. Er zijn zoveel aandachtspunten naar voren gekomen, dat het onoverzichtelijk zou worden om die allemaal in dit hoofdstuk te vermelden. In Bijlage G treft u schematisch aan hoe de aandachtspunten zijn verwerkt in de cursus of waarom andere keuzes zijn gemaakt.

Het doel

Het doel van de cursus is bewustwording: jongeren bewustmaken van wie zij zijn en welke rol zij (mogen) spelen in Gods Plan en Gods koninkrijk en hen stimuleren tot een koninkrijksleven. Daarmee gaat deze cursus vooraf aan de meer praktische cursussen die al op de markt zijn. Het doel is concreter gemaakt in 15 leerdoelen op hoofd-, harts- en handenniveau (zie Bijlage F).

Het doel van de pilot is: *‘Jongeren bewust maken van wie ze zijn in het licht van het evangelie, hun kwaliteiten en netwerk laten ontdekken, en ze zo te leren, laten voelen en zien hoe je Jezus kan leven. En dat ook daadwerkelijk gaan oppakken.’* Dit doel is intact gebleven, met dit verschil dat er weinig aandacht wordt besteed aan de concrete toepassing (de hoe-vraag)⁵⁵.

De uitgangspunten⁵⁶

- een jongere moet zelf de cursus kunnen geven
- de opzet blijft gelijk: 3 lessen, een activiteit en een terugkom les
- lessen van circa 2 uur
- elke les een bijbeltekst centraal
- interactieve werkvormen
- variaties in opdrachten en bijbelstudies
- verschillende gebedsvormen
- thuisopdrachten, inclusief doe-opdrachten en social-mediaopdrachten
- inhoud vanuit theologie van Missio Dei en koninkrijk van God

Natuurlijk moeten de aandachtspunten uit het onderzoek worden verwerkt. Daarnaast is het de bedoeling dat elementen uit de pilot terugkomen, zoals het eigen verhaal met God, bewust worden van het netwerk en ontdekken van de eigen mogelijkheden om getuige te zijn.

⁵³ Interactieve bijeenkomst van A. Maliepaard en O.Overmars, gehouden: 24/04/2013.

⁵⁴ Opzet verbeterde cursus, versie 6 mei 2013

⁵⁵ Daarvoor wordt actief verwezen naar vervolgmateriaal

⁵⁶ Het idee van een hike is losgelaten. Dit heeft te maken met het spanningsveld tussen een hike en een georganiseerde reis. Bij de pilot kon eerst een voorgesprek worden gehouden waarna de werkvormen werden ingevuld. Bij een cursus die zelfstandig gegeven wordt, kan dit niet. Dan moeten de werkvormen tevoren worden aangereikt. Uiteindelijk kwamen we uit op een qua structuur georganiseerde reis, met aangeboden variaties, die door de cursusleider zelf op maat kan worden gemaakt. Of waar hij uit kan putten voor een eigen reis. Inhoudelijk is het nog steeds een ontdekkingstocht.

BRONNEN

Bronnen die ik als achtergrond heb gebruikt en waar ik uit heb geciteerd.

Gebruikte literatuur (boeken, tijdschriften, artikelen, blogs)

(2000), *Solid Friends. Clubleiders Handboek*. Eerste druk. Driebergen: Youth for Christ Nederland. (81 pp.)

Black, W. (2001). The Preparatory Approach to Youth Ministry. In: Senter, M. *Four Views of Youth Ministry and the Church. Inclusive congregational, Preparatory, Missional, Strategic*. pp.: 39-60.

Boer, A. de (2012). Ik draag mezelf niet, ik word gedragen. *Opbouw* 56, nr. 21, p. 4-5.

Boogaard, A. (2012). *Missionaire toerusting. Onderzoek naar een eigentijdse en relevante manier van missionaire toerusting van bij IFES-Nederland aangesloten studenten*. Afstudeeropdracht Christelijke Hogeschool Ede (niet uitgegeven)

Bosch, J. (2012). Wat geloof je van de kerk? . *Opbouw* 56, nr. 21, p. 34-39

Brink, G. van der en C. van der Kooi (2012), *Christelijke dogmatiek*. Derde druk. Zoetermeer: Boekencentrum (722 pp.)

Brinke, H. ten (2013). Voor wie is de kerk er eigenlijk? *Nederlands Dagblad* 26 maart 2013, p. 11.

Burger, H. (2012). Gemeenschap met Christus is gemeenschap met elkaar. *Opbouw* 56, nr. 21, p. 20-23.

Chester, T. en S. Timmis (2011) *Total Church. Evangelie en gemeenschap*. Amerongen: The Media Alliance. (179 pp.)

Crowne, R. en B. Muir (2006). *The art of connecting. Jij, Jezus en je vrienden*. Eerste druk. Almere: Coconut. (106 pp.)

Crowne, R. e.a (2006). *The art of connecting. Jij, jesus en je vrienden. Handleiding*. Eerste druk. Driebergen: Youth for Christ Nederland.

Dean, K. (2004). *Practicing Passion. Youth and the quest for a passionate church*. Eerdmans. Samenvatting en vertaling door S. van der Heijden. Intern document voor studenten CHE.

Dekker, G. en H. Stoffels (2005), *Godsdienst en samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie*. Zesde druk. Kampen: Kok. (239 pp.)

Dekker, W. (2012). Waarom ben jij niet vertrokken? *Opbouw* 56, nr. 21, p. 12-17.

Doornenbal, R. (2013). Een kerk die iets wil bereiken. *Nederlands Dagblad* 22 maart 2013, p. 10.

Douma, J. (2011). *Gods missie heeft een kerk! Een vertaling van het Missional Manifesto*. <http://josdouma.wordpress.com/2011/05/05/gods-missie-heeft-een-kerk-een-vertaling-van-het-missional-manifesto/> Geraadpleegd: 24/08/2012

Douma, J. (2011). *7 Redenen waarom Total Church toekomst heeft in Nederland*. <http://josdouma.wordpress.com/2011/09/22/7-redenen-waarom-total-church-toekomst-heeft-in-nederland/>. Geraadpleegd: 16/08/2012.

Dussen, A. van der. (2013). De kerk als moeder. *Opbouw* 57, nr. 5, p. 20-22.

Dijk, E. van (2012). Koningskinderen. Worden wie je bent. *Opbouw*. 56, nr. 21. 26-29

Galiën, A. van der (2010). *Refolution manifest*. <http://www.refolution.nl/manifest/> . Geraadpleegd: 22/02/2013.

Glas, J. (2013). Naar een cultuur van discipelschap. *Opbouw* 57, nr. 05, p. 14-16

Groot, C. de (2009). *Christelijke jongeren: ongewenste kinderen van de laatmoderniteit?*. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=95207> . Geraadpleegd op: 1 februari 2013.⁵⁷

Groot, J. de, N. de Jong en A. Markus (2007). *Missionair is mogelijk, een praktische handreiking voor missionair gemeentezijn*. Eerste druk. Zoetermeer: Boekencentrum.

Gruijter, M. de e.a. (2011). *Jongeren en hun geloof. Geloofsbeleving van religieuze jongeren in de Nederlandse samenleving*. Eerste druk. Utrecht: Forum, instituut voor multiculturele vraagstukken. (118 pp.)

Heijden, S. van der (2012), *Kerk voor een nieuwe generatie. Zoeken naar een kerk waarin jongeren geloven*. Eerste druk. Heerenveen: Medema. (217 pp.)

Hirsch, A. en Ford, L. (2011) *Right here, right now. Everyday mission for everyday people*. Tweede druk. Grand Rapids: Baker Books, p. 32-57

Jonge, J. de en S. van Noort (red.) (2003), *Het leven van tieners. Achtergrondartikelen*. Eerste druk. Apeldoorn: stichting Tiener Toekomst. (30 pp.)

Kamsteeg, H.J. (2005), *Op zoek naar Gods vermiste kinderen. Bouw mee aan sterk en aanstekelijk jongerenwerk*. Eerste druk. Willow Creek Nederland. (135 pp.)

Kirk, B. en J. Thorne(2011), *Missional youth ministry, moving from gathering teenagers to scattering disciples*. Eerste druk. Grand Rapids: Zondervan. (149 pp.)

Kleingeld, P. en P. Strating (2010). *De kerk is de gemeenschap waar het evangelie geleefd wordt*. <http://www.opbouwonline.nl/artikel.php?id=6194> . Geraadpleegd 25/08/2012.

Kleingeld, P. (2012). Boekenplank. *Opbouw* 56, nr. 21, p. 62-65.

Kleingeld, P. (2013). Zet discipelschap op de agenda. Wat doe je als je de olifant gespot hebt? *Opbouw* 57, nr. 05, p. 4-6

Maliepaard, A. , H. de Gier en C. Rietberg (2011), *Handboek voor jeugdleiders*. Derde druk. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief. (182 pp.)

⁵⁷ Tilburg University, Theologisch Debat, 2009, vol. 6, nr. 2, pp. 6-17

Maliepaard, A. (2012), *Onderzoek EO*. Bijdrage aan EO onderzoek. Ongepubliceerd. (2 pp.). Ontvangen van Maliepaard.

Mayo, B. e.a. (2004), *Ambiguous Evangelism*. Londen: Society for Promoting Christian Knowledge. Samenvatting en vertaling door S. van der Heijden. Intern document voor studenten CHE.

Mudde, J. (red.) (2011), *Informatieboekje 2011 voor de Nederlands Gereformeerde Kerken*. Eerste druk. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief. (277 pp.)

Mudde, J. (2012). Verbondenheid – contactrijk en contrastrijk. *Opbouw* 56, nr. 09, p. 4 – 6. Samenvatting van zijn rede, gehouden op de NG- themadag van 14 april 2012 in Houten.

Nel. M. (2001). The Inclusive Congregational Approach to Youth Ministry. In: Senter, M. *Four Views of Youth Ministry and the Church. Inclusive congregational, Preparatory, Missional, Strategic*. Eerste druk. Grand Rapids: Zondervan Publishing House. pp.: 1-22.

Niemeijer, M. (2013). Geen kerk zonder gerechtigheid. *Nederlands Dagblad*. 10 juni 2013, p. 9

Noordergraaf, A. e.a. (red.) (2005), *Woordenboek voor bijbellezers*. Eerste druk. Zoetermeer: Boekencentrum. (800 pp.)

Ouweneel, W. (2011), *Het verbond en het koninkrijk van God. Ontwerp van een verbonds-, doop- en koninkrijksleer*. Eerste druk. Evangelisch-Dogmatische Reeks deel IX. Heerenveen: Medema (583 pp.)

Paas, S. (2008), *De werkers van het laatste uur, de inwijding van nieuwkomers in het christelijk geloof en in de christelijke gemeente*. Derde druk. Zoetermeer: Boekencentrum. (312 pp.)

Schaeffer, H. (2012). Kerk anno nu. *Opbouw* 56, nr. 21, p. 32-33.

Senter, M. e.a. (2001) *Four views of youth ministry and the church. Inclusive congregational, Preparatory, Missional, Strategic*. Eerste druk. Grand Rapids: Zondervan Publishing House. (XX + 163 pp.)

Stoppels, S. (2013). De gemeente als gemeenschap van leerlingen. Zeven redenen om leerling te zijn en te blijven. *Opbouw* 57, nr. 5, p. 10-13.

Swetselaar, R. van (2012). Bijlage 1: Bijbeldidactiek. In: Swetselaar, R. van, *Reader 2 Didactiek*, pp.: 1-3. Ede: CHE (niet uitgegeven)

Wierenga, T. (2009), *Imiteren of participeren. Ruim baan voor jongvolwassenen in de plaatselijke gemeente*. Afstudeeropdracht Christelijke Hogeschool Ede. (62 pp.)

Wit, J. de, W. Slot en M. van Aken (red.) (2006), *Psychologie van de adolescentie. Basisboek*. 23^e geheel herziene druk. Baarn: HB uitgevers. (246 pp.)

Wolf, D. de (2009), De ontdekking van het koninkrijk. Verslag van een persoonlijke zoektocht. Eerste druk. Vaassen: Medema. (238 pp.)

Wolters, A (1993) *Schepping zonder grens. Bouwstenen voor een bijbelse wereldbeschouwing*. Eerste druk. Buijten en Schipperheijn.

Wright, C. (2011), *De Bijbelse missie. Gods opdracht voor zijn kinderen*. Eerste druk. Barneveld: De Vuurbaak. (xii + 312 pp.)

Website artikelen zonder auteur

(2011). *Akkoord voor Kerkelijk Samenleven van de Nederlands Gereformeerde Kerken – editie 2011*. <http://www.ngk.nl/docs/aks2011.pdf>. Geraadpleegd: 21/03/2013.

(2013) *Kingdom theology*. http://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_theology. Geraadpleegd: 09/04/2013.

(2012) *Missie en eenheid*. http://www.raadvankerken.nl/pagina/2077/missie_en_eenheid. Geraadpleegd: 06/04/2013

(z.j.) *Zijn naam belijden. Module voor belijdeniscatechisatie*. <http://www.cgk.nl/index.php?belijdeniscatechese>. Geraadpleegd: 22/02/2013.

(z.j.) *What is kingdom theology?* <http://www.gotquestions.org/kingdom-theology.html>. Geraadpleegd: 09/04/2013

Bezochte websites zonder artikelvermelding

<http://www.ngk.nl/>. Geraadpleegd: 21/03/2013.

<http://www.ngk.nl/vlaardingen>. Geraadpleegd: 13/03/ 2013.

www.ngkmaassluis.nl. Geraadpleegd: 13/03/2013.

<http://www.hgjb.nl/voor-jou/hgjb-voor-jou/miss-jongerenwerkcursus>. Geraadpleegd: 01/11/2012

<http://centrum-g.nl/informatie/missionair/11451/> Geraadpleegd: 02/11/2012

<http://centrumg2012.gkv2011.button.netivity.nl/informatie/catechese/11434/> Geraadpleegd: 01/11/2012

<http://www.cgk.nl/index.php?belijdeniscatechese> Geraadpleegd: 22/02/2013

<http://www.amazon.com/Surprised-Hope-Rethinking-Resurrection-Mission/dp/006155182> . Geraadpleegd: 28/08/2012.

<http://www.cgjo.nl/start/training-en-toerusting/training#focus> . Geraadpleegd: 22/02/2013

<http://www.cgjo.nl/start/training-en-toerusting/gemeenteavond/Generatie-Einstein#focus> . Geraadpleegd: op 22/02/2013.

Documenten die door de opdrachtgever en een pilotgroep zijn aangeleverd

(z.j.) *'Missionair traject' voor 18+ jongeren*. Projectplan NGJ. Intern document.

(z.j.) *JV-traject Missionair*. NGJ. Intern document

[2012] *Jezus zet je wereld op z'n kop?! Moment 1*. NGJ. Intern document.

[2012] *Dromen over je vrienden die Jezus volgen ... Moment 2-Vlaardingen*. NGJ. intern document.

[2012] *Wie ben ik en wat kan ik eigenlijk? Moment 2-3 Maassluis*. NGJ. intern document.

[2012] *Wie ben ik en wat kan ik eigenlijk? Moment 3-Vlaardingen*. NGJ. intern document.

Anker, S. [2012] *Wie ben ik en wat kan ik eigenlijk?* Jeugdgroep Maassluis. Intern document.

Gesprekken, interviews

Kennismakingsgesprek met Helma van de Beek. Gehouden: 22/08/2012.

Voorgesprek met Helma van de Beek. Gehouden: 18/09/ 2012.

Interview met André Maliepaard. Afgenomen: 28/02/2013.

telefonisch interview met Miriam Verkade. Afgenomen: 21/03/ 2013.

groepsinterview met hele jeugdgroep Vlaardingen. Afgenomen: 24/03/2013.

telefonisch interview met Susanne Anker. Afgenomen: 18/03/2013.

groepsinterview met vier leden van de jeugdgroep Maassluis. Afgenomen: 24/03/2013.